

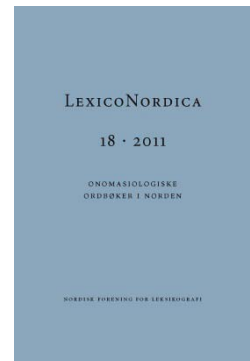
LexicoNordica

Titel: Partiklar inn i ordbøkene? Om tradisjonell og nyare kategorisering av preposisjonar

Forfatter: Leiv Inge Aa

Kilde: LexicoNordica 18, 2011, s. 249-266

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Partiklar inn i ordbøkene? Om tradisjonell og nyare kategorisering av preposisjonar

Leiv Inge Aa

Norsk Ordbok (NO) (The Norwegian dictionary of spoken language and the Nynorsk written language) and also other dictionaries use traditional terminology for grammatical categories, while in most contemporary linguistic literature and e.g. *Norsk referansegrammatikk* ('The Norwegian reference grammar', NRG), more up-to-date terms are used. In this article, I look at the distinction between *prepositions* and *adverbs* in traditional and modern terminology, and discuss whether NO would be better off adopting the NRG system. In short, my answer is *yes*, with some provisos. I advocate the use of the term *particle* where NO refers to a preposition switching to an adverb. I also question the use and relevance of the term *intransitive preposition* (from NRG) in a dictionary setting. Eventually, I discuss some problems connected with introducing new normative terms in a descriptive dictionary. Since NO is a project that has already existed for many years (first volume printed in 1966) and is completed in three years, I do not see a change of grammatical terms as an option for the printed dictionary. However, the discussion is of great importance in principle – and of practical importance for the upcoming NO (or any) online dictionary.

1. Innleiing

Større ordboksverk som *Norsk Ordbok* (NO) og SAOB møter på utfordringar av mangt slag, då mykje har endra seg i språk og samfunn sidan ein i si tid tok fatt på *a*. NO sitt materialarbeid starta på 1930-talet, og det første bandet, som dekte *a-doktrinær*, vart trykt i 1966. Ikkje berre har det kome endringar i ordtilfanget i den ak-

tuelle alfabetbolken sidan, men over ein så (høvesvis) lang periode kjem det gjerne òg endringar i terminologi. Ordklasseinndelinga som NO nyttar, er den same i 2011 som ho var i 1966, men skulegrammatikken har innført nokre endringar i mellomtida. Den viktigaste ålmennterminologiske milestolpen gjennom desse åra er kanskje likevel utgjevinga av *Norsk referansegrammatikk* (NRG), som nyttar andre inndelingskriterium enn dei tradisjonelle. Til dømes høyrer dei tidlegare possessive og demonstrative pronomena til under *determinativa* i NRG, og underordna konjunksjonar skil seg så mykje frå dei sideordna at dei (underordna) er vortne omdøyppte til *subjunksjonar*. Også det gamle infinitivsmerket *å* er kome med i denne kategorien. Endringa eg vil diskutere her, er likevel ikkje ei av dei ovannemnde, men snarare omgrupperinga av ei rekkje adverb til preposisjonskategorien. I NRG tenkjer ein seg at preposisjonar slik som verb varierer mellom å vere transitive og intransitive; nokre tek utfylling og andre ikkje – og dei fleste kan variere mellom ei transitiv og ei intransitiv realisering. Slik får vi ei gruppe med typisk transitive preposisjonar (som rett nok òg blir realiserte intransitivt), som svarar til dei gamle, «ekte» preposisjonane, dvs. dei som blir noterte som preposisjonar i tradisjonelle grammatikkar og typisk i ordbøker. Døme på desse er *av, bak, blant, etter, for, hjå, med, mellom, over, på, til, under, ved* og fleire. Av dei typisk intransitive preposisjonane finn ein ei stor gruppe lokativar (*borte, framme, heime, inne, nede, oppe, ute ...*) og ei mindre gruppe med direksjonale nemningar (*att, bort, fram, heim, hen, vekk*) (sjå meir om inndelinga i NRG s. 411 ff.). Til den siste gruppa må ein òg plassere *inn, ut, opp* og *ned*, sjølv om desse har transitiv bruk i tillegg. Nettopp det siste er det viktige poenget i denne samanhengen. Ei rad av desse funksjonsorda blir realiserte både med og utan utfylling, noko som gjev grunn for eit ordklassebyte i NO, medan NRG vil kalle dei transitive og intransitive variantar av det same ordet.

Innan lingvistikken er NRG-termane alt godt etablerte; pre-

posisjonar blir analyserte både med og utan utfylling. Det bør heller ikkje overraske ein filolog av noko slag at termar endrar seg, slik bruken av eit ord gjer. Kva skal så ein ordboksredaksjon gjere med dei? Gjev dei nye termene ei betre og meir sameinande framstilling av funksjonsorda enn dei gamle? Kan det nye omgrepsapparatet gje oss så vel faglege som pedagogiske føremoner? Desse spørsmåla kjem ikkje berre beint ut av mitt eige hovud, men kan seiast å ha vorte aktualiserte av Jan Terje Faarlund sjølv (den eine NRG-forfattern) i ei grammatisk forvitneleg melding av det åttande bandet av NO (*mugg–ramnsvart*) i *LexicoNordica* 17 (2010). Faarlund tek opp fleire problem enn eg vil gjere her, og han argumenterer for at NO kunne teke i bruk NRG-systemet ved oppstarten av prosjektet NO 2014 for om lag ti år sidan. At eg er deltidstilsett i NO sjølv, vil ikkje seie at eg har til føremål å forsvare praksisen der. Tvert imot har eg til liks med Faarlund grammatisk bakgrunn og er van med kategoriseringar som liknar NRG si. Målet med denne artikkelen er å vurdere kva som er den beste prinsipielle (og pedagogiske) løysinga når ein kategoriserer preposisjonar (og adverb) i ei ordbok. Etter kvart vil eg argumentere for at *partikkel*omgrepet kan vere tenleg å nytte seg av. Eg tek utgangspunkt i NO fordi det er den ordboka eg kjenner best, og diskuterer til slutt kva som er dei beste praktiske løysingane vidare når ein allereie har godt etablert det tradisjonelle systemet. Diskusjonen bør såleis vere relevant både for etablerte og nyoppstarta papirordbøker, og særleg for nettordbøker.

2. Ulike (tenkte) ordboksføringar

Føringa for lemma som varierer mellom å bli realiserte som preposisjonar og adverb, er ikkje konsekvent i NO, og kan nok forvirre både filologar og andre. Er materialet til eit ord stort nok, slik som med *på* og *i*, synest preposisjons- og adverbbruken å bli ho-

mografseparerte, og då får adverbet romartal I, og preposisjonen romartal II (jf. døme 1 under). Hierarkiordninga er fast, uavhengig av materialfordelinga. Har ordet mindre materiale som er jamt fordelt på dei to bruksmåttane (jf. samansetjinga *oppover* i døme 2), står dei to under same oppslag, med preposisjonen under tyding A og adverbet under tyding B (altså motsett av rekkjefølgja for homografane). Når det gjeld dei retningsorda som oftast er realiserte utan utfylling, men somtid med, står adverbtydinga først (A), følgt av ei meir marginal preposisjonstyding (B) (døme 3). Her styrer altså materialet rekkjefølgja. Dei ulike føringsvariantane i NO er skisserte under:¹

- (1) **I på adv** (49 liner): *Johan sette hatten på.*
II på prep (759 liner): *Johan sette hatten på hovudet.*
- (2) **oppover prep A** (22 liner): *dei gjekk oppover lia.*
B adv (25 liner): *koma, reisa, bera oppover.*
- (3) **opp adv A** (418 liner): *gå, stiga, flyga opp.*
B prep (8 liner): *laksevandringa opp fossen.*

Inkonsekvensen her er ikkje heilt uproblematisk. Motivasjonen for å splitte opp det store oppslaget *på* må vere for at det skal vere lettare å finne adverbvarianten i ein artikkel som fyller fleire sider. Konsekvensen er at *I på* og *II på* gjerne blir tolka som homonym, noko som er å ta vel hardt i. No markerer ikkje alltid ein ny homograf at vi har med homonymtilfelle å gjere, men det er lett å tolke det slik spontant. I tilfella *opp* og *oppover* kan ein tenkje seg at ein har ein «primærordklasse» i tyding A, og at ein finn ein meir marginal variant i tyding B, sjølv om dei er jamstore i *oppover-*

¹ I dei første banda av NO kunne ein føre fleire ordklassar under same oppslaget, t.d. *bak prep, adv* og *for prep, adv, konj*. Denne praksisen har ein lagt bak seg.

tilfellet. I alle høve er det pragmatiske kriterium som har vorte teke i bruk når *på*, med sitt enorme materiale, er behandla ulikt det meir overkomelege *oppover*. Denne prinsipielle inkonsekvensen er uheldig, då ein slik føringsregel er vanskeleg å gjennomskode for andre enn dei som lagar regelen. I ei ordbok som var basert på NRG-inndelinga, kunne ein tenkje seg følgjande oppslag for *på*:

- (4) **på** prep A tr: *Johan sette hatten på hovudet.*
B intr: *Johan sette hatten på.*

Ved å kategorisere begge variantane som preposisjon, har ein den føremonen at det ville vere unaturleg å homografeparere dei to variantane, og den spontane reaksjonen min på det er positiv. Med (4) kan det sjå ut til at vi har fått ei meir sameint beskriving av *på* enn i (1).

3. Føremoner med NRG-systemet?

Det er ein openberr pedagogisk føremon å kunne generalisere preposisjonar på same måte som verb. Om vi har eit system som går att, blir det mindre å lære, og dess meir kan ein forstå. Likevel kan ein spørje seg om termen *intransitiv* ('utan objekt') er eigna for *preposisjonar* ('det å stå framfor noko'). Samanstillinga *intransitiv preposisjon* blir såleis eit paradoks. Dette er så opplagt at NRG sjølv òg kommenterer det (s. 412), men avviser det som eit problem, då ordklassetermane på det jamne langt frå er gjennomsiktige. Det har dei sjølvsagt rett i, men så er det slik at *preposisjon* til no var ei av dei termene som *gav* mening. Spesielt påfallande kan det kanskje synast ved dei gruppene av ord som vil bli kategoriserte som *obligatorisk intransitive preposisjonar*, jf. rada av dei lokative og direksjonale orda nemnde i innleiinga. Dette treng ikkje vere eit stort problem, men paradokset blir òg nemnt i den lingvistiske

innføringsboka Bye, Trosterud & Vangsnes (2003:303), der ein løyser problemet med å nytte den nøytrale, kategorifleksible nemninga *partikkel*. Eg skal kome attende til at det kan vere ein eigna utveg òg for ordbøkene. Men det kan vere verdt å merke seg at Ivar Aasen òg omtala preposisjonar med og utan objekt i grammatikkane sine (jf. Aasen 1848:§ 334). Det ville då gjelde dei «ekte» preposisjonane i tradisjonell terminologi, som kan realiserast utan utfylling. Retningsorda som *opp*, *ned*, *ut* og *inn* gjekk under adverb hjå Aasen, sjølv om desse som nemnt òg kan realiserast *med* utfylling.

Eit anna reint pedagogisk problem er at preposisjon/adverb-skiljet som NRG nyttar, *ikkje* vart teke omsyn til i Språkrådet (den gongen Norsk språkråd) og Utdanningsdirektoratet si tilråding om «Grammatiske termer til bruk i skoleverket» (mai 2005), som skulle vere retningsgjevande for læreplanen frå 2006. Det må rekast som eit visst nederlag for NRG at mykje av terminologien og inndelingskriteria dei nyttar, primært er (og blir) noko fagfolk kjenner til. Utan at eg kan byggje under denne påstanden anna enn med stikkprøvar, tvilar eg sterkt på at lektorar rundt omkring kjenner til NRG-systemet særleg godt heller.

Eit siste, pedagogiske poeng er spørsmålet om det verkeleg er så avgjerande om eit ord som viser seg å vere syntaktisk og semantisk mangslunge, må beskrivast med same ordklassen i alle tilfella. NRG har òg tilfelle av ord som er preposisjonar i eitt tilfelle, men som må kategoriserast som subjunksjonar i andre (der dei innleier leddsetningar). I ei NRG-basert ordbok ville *innan* og *til* kanskje fått denne representasjonen:

- (5) **innan** prep A *innan jul* B subj *innan du kjem heim, er julematen klar.*
- (6) **til** prep A *til jul* B subj *julematen er klar til du er heime.*

B-tydingane i slike tilfelle er klassifiserte som konjunksjonar i NO, men dei må altså skifte ordklasse òg i NRG-systemet.

4. *Setje hatten på* – frå (in)transitivitet til partikkelnemning

Eg vil gå attende til den «ekte» preposisjonen *på*, og gjennom syntaktiske testar sjå korleis den transitive og intransitive varianten oppfører seg overfor einannan. Vi tek utgangspunkt i setningsparet frå (1) og (4) ovanfor, repetert som (7):

- (7) a. Johan sette hatten på.
b. Johan sette hatten på hovudet.

Den første påfallande ulikskapen mellom *på* i (7a) og (7b) er at berre den første varianten, den intransitive, kan stå framfor *hatten*:

- (8) a. Johan sette på hatten.
b. *Johan sette på hatten hovudet.

Faktisk er det slik at ein i dei fleste norske dialektane (særleg på Austlandet, i Trøndelag og eit stykke nedover Vestlandet) foretrekkjer å ha den intransitive varianten framfor objektet (Aasen 1848:§ 334–335, 1864:§ 334, Western 1921:§ 454, Sandøy 1976, 1991:102).² Det vil seie at (8a) då er den umarkerte ordstillinga – medan (7a) er markert, og for mange faktisk heilt ubrukbar. Og sidan utfyllinga i (8b) er heilt umogleg, kan begge døma i (8) gje oss ein indikasjon på at også (7a) og (7b) er meir ulike enn å ha eigenskapane ±utfylling.

Noko anna som kunne tyde på at den intransitive og transitive varianten er distribuerte ulikt, er at den venstredistribuerte varianten i (8a) kan stå saman med den transitive varianten i (7b),

² Eg refererer til *hatten* som «objektet» her, som er tradisjonell terminologi. I lingvistisk litteratur er det rett nok like vanleg å sjå på han som eit subjekt i den resultative, reduserte setninga (småsetninga) *hatten på (hovudet)* – som i sin heilskap fungerer som objekt til *sette*.

men *ikkje* med den høgredistribuerte intransitive varianten i (7a):

- (9) a. (8a + 7a): *Johan sette på hatten på.
b. (8a + 7b): Johan sette på hatten på hovudet.

(9b) er *ikkje* vanleg i skrift, men heilt gjengs i munnleg mål. Dette kan ein tolke slik at (9a) har same *på* brukt to gonger, medan (9b) har to ulike *på*. Men om intransitive og transitive *på* har ulik distribusjon, skulle ein òg vente at den høgredistribuerte intransitive varianten i (7a) kan stå saman med den transitive i (7b) – noko som slett *ikkje* er umogleg i munnleg mål:

- (10) (7a + 7b): Johan sette hatten på på hovudet.³

Det kan altså sjå ut som at *på* (og andre preposisjonar) har fleire og andre viktige eigenskapar enn å ta ei nominal utfylling eller *ikkje*. Men varianten som *ikkje* tek nominal utfylling, og som kan stå på begge sider av objektet, *kan* ta ein preposisjonsfrase (PP) som utfylling, slik (9b) og (10) syner. Det er vanleg å referere til den *på*-varianten som anten tek PP eller ingenting til utfylling, som *partikkel*, og vi skal sjå vidare at det kan vere ein fleksibel og semantisk eigna term å nytte seg av for ei ordbok.

5. Partiklar

Døma i (7–10) kan alle kallast *resultative*. I det ligg det at *på* i (7a), *på hovudet* i (7b) og *på på hovudet* i (10) oppstår som resultat av verbalhandlinga. *Hatten* kjem/blir *på* (*på hovudet*) som resultat av setjinga. I døma under tyder sløyfeparentesane {1},{2} at 1 og 2 al-

³ For dialektane på Austlandet og i Trøndelag (særleg dei nær svenskegrensa) som har store problem med (7a) i utgangspunktet, vil (10) òg vere tilsvarende problematisk.

ternerer, og aldri opptrer saman, sjølv når ingen av dei er markerte som ugrammatikalske (jf. føringa i Svenonius 1996).

- (11) a. Enkel partikkelkonstruksjon:
 Johan sette {på} hatten {på}.
- b. Kompleks partikkelkonstruksjon:
 Johan sette {på} hatten {på} på hovudet.
- (12) Preposisjonskonstruksjon:
 Johan sette hatten på hovudet.

Medan partikkelkonstruksjonar oftast er resultative, gjeld ikkje det på langt nær for alle preposisjonskonstruksjonar. (12) er direksjonal; den nominale utfyllinga til *på* er då målet eller resultatet til *hatten*. Har vi ein *lokativ* variant av same setninga, *Johan held hatten på hovudet*, er *hatten* lokalisert i (eller på) utfyllinga til preposisjonen (jf. Svenonius 2008). Og nettopp det lokative (lok) versus det resultative (res) er i mange tilfelle det som skil partikkelkonstruksjonar frå preposisjonskonstruksjonar:

- (13) a. Res: Ta [_{PART}. på] bordet (= dekkje (maten) på bordet)
 b. Lok: Ta [_{PP} på bordet] (= vere borti bordet)
- (14) a. Res: Skubbe [_{PART}. frå] båten (slik at båten fer frå (land))
 b. Lok: Skubbe [_{PP} frå båten] (den som skubbar, sit i båten)
- (15) a. Res: Vente [_{PART}. på] bussen (at bussen skal kome)
 b. Lok: Vente [_{PP} på bussen] (den som ventar, sit på bussen).

Slike minimale par finst det fleire av, og den viktigaste semantiske skilnaden er altså det resultative i a-versjonane mot det lokative i

b-versjonane. Men i mitt eige arbeid med verbpartiklar i norske målføre (Aa under arbeid) analyserer eg faktisk berre den høgre-distribuerte partikkelen (jf. 7a) som reint resultativ, medan den tilsvarende venstredistribuerte partikkelen (jf. 8a, 13a, 14a, 15a), som altså står tettare inntil verbet, er meir *dynamisk*. Skilnaden finst det gode empiriske grunnar til å motivere. Sidan ein venstredistribuert partikkel blir meir dynamisk og dermed «verbaktig», kan han kanskje likevel forståast som eit adverb? Det mest nærliggjande svaret er nok *nei*, for vi kan òg ha eintydige *adjektiv* som venstredistribuerte partiklar. Eit adjektiv får inkjekjønnsbøying når det blir nytta adverbialt, men som partikkel held det på adjektivegenskapane sine. Det blir anten samsvarsbøygd med objektet (oftast når det står til høgre), eller opptrer i ubøygd form (oftast når det står til venstre).

- (16) a. Dei sleppte {laus} hestane {lause}⁴ (Heggstad 1931)
 b. Slepp {fri} dyret {fri(tt)}
 c. Vaske {rein(t)} huset {reint}
 d. Måle {blå} bilen {blå} (Åfarli 1985)

I litteraturen er slike konstruksjonar omtala litt ulikt. Heggstad (1931:§ 609) skriv at adjektivpartiklar («objektspredikatsordet» i terminologien hans) «kann stundom binda seg nærare til verbet og kann då kome fyre objektet og missa bøygningi.» Sandøy (1976:104) hevdar at adjektivet *blir* samsvarsbøygd i begge tilfella i romsdalsmål. (16c) har eg sjølv nytta i utspørjingar av informantar rundt omkring i Trøndelag, og her har det vore lite semje hjå talarane om dei samsvarsbøyer den venstredistribuerte partikkelen eller ikkje. Men at det er ei samsvarsbøying det er snakk om, og ikkje eit adverb, er eg temmeleg viss på. Dersom den venstredistribuerte partikkelen var eit adverb, skulle vi vente inkjekjønns-

4 Heggstad sitt døme er nok ikkje det aller beste, då *laus*, slik som *fri*, ofte står ubøygd til høgre òg.

bøying på han ved alle tilfelle, òg i (16d).⁵ (16) illustrerer dermed godt at partiklar kan nyttast som ei *kategorifleksibel* nemning – dei er ikkje bundne til ein ordklasse. Dette kan gje oss føremoner i ordboksframstillinga. I neste del diskuterer eg korleis ein kunne innlemme partikkelnemninga naturleg i ein preposisjonsartikkel. Eg går ut frå at ho kan nyttast uproblematisk på tilsvarande måte i adjektivartiklar, sjølv om desse blir tona ned.⁶

6. Partiklar i ordboka

Dersom vi innfører det kategorifleksible partikkelomgrepet i ordboka, trur eg det kan få gode konsekvensar særleg for preposisjonsartiklane. Det viktigaste poenget er då at vi slepp å endre ordklasse undervegs i same artikkelen, og at vi får kategorisert ei semantisk *resultativ* tyding. Ein kunne likevel sjå føre seg eit anna scenario, der preposisjonar vart inndelte etter om dei hadde utfylling eller ikkje. Då ville ein måtte kategorisere dei komplekse partikkelkonstruksjonane saman med preposisjonar som tek nominal utfylling, og preposisjonane utan utfylling måtte stå for seg, jf. (17):

- (17) på prep A tr (med nominal utfylling + komplekse partikkelkonstruksjonar) B intr (enkle partikkelkonstruksjonar)

Dette kan vere ein grei måte å kategorisere dei tidlegare «ekte» preposisjonane på, som t.d. *av, blant, for, i, med, på, til* og fleire. Problemet er berre at dei komplekse verbpartikkelkonstruksjonane

5 Nokre svenske kollegaer hevdar at ein konstruksjon som *Johan tvättade rent bilen* er gjengs i svensk, m.a.o. ville det vere nærliggjande å tolke *rent* som adverb her. Slike tilfelle har eg aldri sett eller høyrte i norsk.

6 Adjektivet *rein* kunne t.d. hatt følgjande grovrepresentasjon: **rein** adj A (attrib og som pred): *eit reint hus, huset er reint* B (som partikkel): *Johan vaska {rein(t)} huset {reint}*.

ligg nærare semantisk dei enkle motstykkane sine enn dei ligg dei lokative preposisjonane med nominal utfylling. Derfor tykkjer eg (18) er ei betre løysing. Der blir partiklane skilde ut i eigen bolk på grunnlag av den resultatative semantikken, og prinsippet \pm utfylling blir tona ned.

- (18) på prep A med nominal utfylling: *halde, setje hatten på hovudet* B som partikkel (enkle og komplekse partikkelkonstruksjonar): setje {på} hatten {på} (oppå hovudet).

Eit atterhald ein må ta med ei slik inndeling, er at ein vil finne mange resultatative konstruksjonar òg i tyding A. Det vil gjelde direksjonale variantar (jf. konstruksjonar med *setje* vs. lokative *halde*), og slik sett kunne ein halde fram med eit tredje alternativ, som plasserte desse i tyding B. Rett nok trur eg at skiljet i (18) er fornøftig. Det ville vere eit slags kompromiss med den tradisjonelle føringa, bortsett frå at ein ikkje skil ut tyding B med ein ny ordklasse. Kva så med dei typisk intransitive lokative preposisjonane i NRG, dei gamle stadadverba som *borte, framme, heime, inne, nede, opp, ute* og fleire? Eg har ikkje noka sterk meining om desse bør klassifiserast som adverb eller preposisjonar, anna enn at det som nemnt er noko paradoksalt over ei preposisjonsnemning for ord som (så å seie) aldri står med utfylling. At desse har ein partikkelbruk, slik som dei «ekte» preposisjonane, endrar ikkje på saka.

- (19) a. Halde {inne} katten {inne}
b. Halde {nede} folket {nede}

Partiklar er som nemnt kategorifleksible og skulle slik sett vere uproblematisk å nytte under eit adverb-oppslag òg. Eit argument for likevel å kalle denne gruppa for preposisjonar kunne vere at ho då kan sjåast meir direkte i samanheng med det direksjonale motstykket sitt, nemleg *opp, ned, ut, inn, fram* og fleire. Typisk for

desse er at partikkelbruken av *dei* er overveldande, medan *dei* nokre gonger får nominal utfylling. Døme (3) lenger oppe syner at *opp* i NO har 418 liner som adverb og berre 8 som preposisjon, og dette reflekterer nokolunde bruksfrekvensen. Den klart mest vanlege bruken av *opp* er som partikkel til eit verb, og det kan ha å gjere med at *opp* har eit stort spekter av avleidd tydingar i tillegg til den konkrete, og at desse variantane koplar seg til ei rad ulike verb, både innhaldstunge og avbleikte. Men *opp* har altså òg ein meir marginal bruk med nominal utfylling. Dette gjer at ordet vanskeleg kan oversjåast som preposisjon. Skulle ein då gje *opp* ein sameint representasjon, må ein kalle lemmaet for preposisjon. Det gjev oss følgjande framstilling:

- (20) **opp** prep A som partikkel: *lukke opp døra, seie opp jobben* B med nominal utfylling: *laksevandringa opp fossen*

Sjølv om det ser mest elegant ut at eit lemma ikkje skiftar ordklasse undervegs, er det vanskeleg å unngå i nokre tilfelle. Eg nemnde *innan* og *til* ovanfor, og snart kjem NO til den sistnemnde preposisjonen. Då må ein fort ty til ein eigen konjunksjonsbolc (som ville ha vorte subjunksjon med NRG-systemet, jf. døma (5–6) ovanfor). Ei løysing for *til* kan vere at ein vel å skilje denne varianten ut med eigen homograf, utan at eg er spesielt begeistra for ei slik føring, då eg som nemnt trur det gjev galne assosiasjonar om homonymi.

Ein siste føremon med å innføre partikkelomgrepet i ordboka, er konsekvensen det ville ha for dei store verbartiklane. I NO følgjer dei store verbartiklane eit fast skjema (sjå Grønvik 2008), der verb + adverb-kollokasjonane kjem som eigne utheva underoppslag i tyding C i artikkelen. Dette er etter kvart ei fast gjennomført oppskrift i NO. Eit problem er likevel at føringa er noko sprikande

under dei ulike verba. Under tyding C til *leggja* i band 7 heiter det at verbet opptrer «med adv el trykksterk prep».⁷ *Liggja* har formuleringa «i faste samb med adv el prep». I band 9 har eg sjølv brukt denne formuleringa under *skjera*: «i ymse samb med trykksterk prep, adv el adj» – og med det inkludert samband som *skjera klar, rein* og *sund* i same rekkja. Om ein reknar både retningsorda (*opp, ned, ut, inn ...*), korte preposisjonsfrasar (*bak seg*) og dei nemnde adjektiva som partiklar, kan ein likeins gjere den overordna formuleringa i denne tydingsbolken endå meir generell: «i samb med partikkel».

7. Skilnad på termar i deskriptive og normative ordbøker?

Grammatiske termar må gjerne avgrensast normativt om dei skal nyttast med ei mest mogleg presis tyding. Eit potensielt paradoks for NO som ei deskriptiv ordbok er at det deskriptive kan setje grenser for kva grammatiske termar ein kan eller bør nytte seg av metaspråkleg. Eg tenkjer då på konfliktane som kan oppstå mellom den normative verdien ein har gjeve ein term, og det faktiske innhaldet termen har i litteraturen. La oss seie at ein redaksjon bestemmer seg for at *adverb* tyder X og *preposisjon* tyder Y i den aktuelle ordboka. X og Y viser seg så å vere i pakt med den ålmenne oppfatninga av adverb og preposisjonar. Dersom redaksjonen så innfører Z som eit nytt preposisjonsomgrep, kan ein ikkje lenger nytte termen *preposisjon* metaspråkleg og samstundes gå ut frå at brukarane forstår preposisjonstermen som Z, og ikkje som Y. Det er grunn til å vente ein viss tregleik i systemet, at det tek tid før Z etablerer seg hjå folk. Spørsmålet er då om det er ei *deskriptiv*

⁷ *Leggja bak seg* er då ein trykksterk preposisjonsvariant, dvs. ein PP med utfylling. Tilsvarande døme har ein i *ta {av seg} skoa {av seg}, sende {om bord} maten {om bord}*

ordbok, som jo skildrar etablert folkemål, si oppgåve å *innføre* nye metaomgrep – eller om ein primært skal ha ei deskriptiv tilnærming også til grammatiske termar.

Nokre metaspråklege termar (òg utanom ordklassetermane) endrar seg gjennom redigeringstida til ei stor ordbok. Eit døme har vi med *komplement*, som tradisjonelt har vorte nytta med tydinga ‘preposisjon fylgd av styring; preposisjonsuttrykk’ (jf. definisjonen i NO, band 6). I meir moderne norsk lingvistisk litteratur tyder komplement ‘tillegg, utfylling til kjerne i frase’ (NO, band 6). Problemet for ordboksredaktøren er at nokre brukarar vil forstå termen med den første tydinga, og nokre med den andre. Dermed blir ordet problematisk å nytte metaspråkleg i ordboka. Og det same kunne ein tenkje seg vil skje med preposisjonar, om dei får den nye tydinga Z i staden for den tradisjonelle Y. Vi kan hevde at føremålet med Z er å gje ein grammatisk meir sameint representasjon av preposisjonskategorien, men i realiteten kan vi ende opp med ein konflikt med den etablerte forståinga av ordet. Med dette prøver eg ikkje å seie at ei deskriptiv ordbok konsekvent skal styre unna terminologiske nyvinningar, men at ein skal vere var på at ein ny term under oppslaget kan gje nye metaspråklege utfordringar. I dette perspektivet har òg kjepphesten min i denne artikkelen om å bruke omgrepet *partikkel* på ein bestemt måte – som mellom anna bryt med den etablerte definisjonen av ordet i NO, band 8 – eit alvorleg problem. Kanskje ville det vere lettare å leggje beslag på *verbpartikkel*. Då får vi òg eit meir gjennomiktig omgrep. Ut frå delane 4–6 ovanfor kan ein nemleg forstå ein (verb)partikkel som eit lite ord (oftast preposisjon) eller ein kort frase (PP) som står eller bind seg til eit *verb*.

8. Avrunding: ny terminologi aktuelt for NO?

Ovanfor har eg argumentert for at (verb)partikkelomgrepet kan vere eigna til bruk i ordbøker. Det er ei fleksibel nemning som

kryssar ordklassane, og som såleis kan gje eit lemma ei meir sam-eint framstilling, ved at ein slepp å føre opp ny ordklasse undervegs i artikkelen, eller at det unaudsynleg og gjerne misvisande blir splitta opp i to lemma. Likevel ser eg føre meg ei litt meir moderat omlegging enn den Faarlund (2010) forfeftar. Tidleg i denne meldinga luftar han eit ålment paradoks, nemleg at ei ordbok må halde seg til det same systemet frå *a* til *å*, men at «det [burde] ha vore mogleg å gå over til eit meir moderne system ved oppstarten av det nye prosjektet Norsk Ordbok 2014» (Faarlund 2010:314). I praksis vil det seie at ein måtte bytt system om lag frå bokstaven *h* og fullført dei åtte siste banda (av tolv) med det nye systemet. Det trur eg NO gjorde lurt i å la vere (om det nokon gong vart vurdert). Dessverre er det slik at det er mykje med den trykte utgåva som i verste fall kan verke avleggs, allereie før ho er ferdigstilt i 2014; mellom anna kunne ein seie det om redigeringsmålet, som følgjer den nynorske 1938-norma. Eg trur i alle høve det er greitt å fullføre det trykte verket med eit mest mogleg konsekvent og rigid *formelt* system, sjølv om nokre endringar er uunngåelege. Filologane vil finne ut av problema sine likevel, medan andre brukarar truleg ville bli ytterlegare forvirra med eit system- (og for den saks skuld norm-)byte. Såleis vil eg paradoksalt nok fråråde NO-redaksjonen å innføre partikkelomgrepet *no*. Heller vil eg tilrå å føre adverba som ei eiga bokstavtyding, slik som i døme (2) ovanfor, og ikkje som ein eigen homograf, som i døme (1). Men dette tyder ikkje på nokon måte at diskusjonen her er mindre relevant. For det første finst det heldigvis fleire ordboksprosjekt enn NO, som då òg kunne vurdere å ta i bruk eit anna system enn det tradisjonelle. Og for det andre bør dette stadig vere aktuelt for *nettutgåva* til NO, som bør, så langt pengane rekk, vere fleksibel og framsynt nok til å kunne endre på formelle nemningar. Å endre redigeringspråk for ei heil ordbok vil nok vere særers ressurskrevjande, men å kople oppslagsorda til den gjeldande rettskrivinga bør vere overkomleg. Ei eventuell omlegging av ordklasserystem må sjølv sagt gjerast

greie for og helst grunnjevast i ei brukarretteiing, sidan det ville bryte med tradisjonell leksikografi. Og likeins kunne ein tenkje seg, når plassomsyn ikkje må takast i same grad lenger, at eit oppslag som hadde fått ein ny ordklasse, fekk nemninga kopla til ein faktaboks eller liknande, som problematiserte endringa. I alle fall bør det i ei nettordbok kunne opnast for meir fleksible løysingar – òg for grammatiske nemningar – enn i ei papirordbok.

Litteratur

- Bye, Patrik, Trond Trosterud & Øystein Vangsnes 2003: *Språk og språkvitskap. Ei innføring i lingvistikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Faarlund, Jan Terje 2010: Melding av Norsk Ordbok, band VIII. I: *LexicoNordica* 17, 313–319.
- Grammatiske termer til bruk i skoleverket*. Tilråding fra Norsk språkråd og Utdanningsdirektoratet (2005). <http://skolenettet.no>
- Heggstad, Leiv 1931: *Norsk grammatikk. Større utgåve*. Oslo: Olaf Norlis Forlag.
- NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget.
- NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandøy, Helge 1976: *Laust samansette verb i vestnordisk: ein samanliknande leddstillingsanalyse for islandsk, færøysk og romsdalsmål*. Magisteravhandling ved Universitetet i Oslo.
- Sandøy, Helge 1991: *Norsk dialektkunnskap*, 2. utg. Oslo: Novus forlag.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1898–. Lund: Gleerups.

IKKE-TEMATISKE BIDRAG

- Svenonius, Peter 1996: The Verb-Particle Alternation in the Scandinavian Languages, <http://ling.auf.net/lingBuzz>
- Svenonius, Peter 2008: Spatial P in English. I: G. Cinque & L. Rizzi (red.): *Mapping Spatial PPs*. Oxford: Oxford University Press, 127–160.
- Western, August 1921: *Norsk riksmåls-grammatikk*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Aa, Leiv Inge (under arbeid): *Dynamiske og resultative verbpartiklar*. Ph.d.-arbeid ved NTNU.
- Åfarli, Tor Anders 1985: Norwegian Verb Particle Constructions as Causative Constructions. I: *Nordic Journal of Linguistics* 8, 75–98.
- Aasen, Ivar 1848: *Det norske Folkesprogs Grammatik*. Christiania: Werner & Comp.
- Aasen, Ivar 1864: *Norsk Grammatik*. Christiania: Malling.

Leiv Inge Aa
ph.d.-kandidat, redaktør i NO 2014
Institutt for nordistikk og litteraturvitskap
NTNU
NO-7491 Trondheim
leiv.inge.aa@ntnu.no